

■ УДК 165.9:130.2

С. М. Волков, доктор культурології, професор, учений секретар, Інститут культурології НАМ України, м. Київ

ЕВОЛЮЦІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ КУЛЬТУРОЛОГІЇ

Розглядаються сутність еволюційної трансформації культурології з урахуванням відображення світогляду людини в її реальному й ірреальному сприйнятті світу; концепція, згідно з якою гранично ємне трактування моделей культури, картин світу ґрунтується не тільки на людському знанні, а й на пізнавальному процесі в системі існуючого світогляду та світорозуміння.

Ключові слова: еволюція, культурологія, людина, картина світу.

С. М. Волков, доктор культурологии, профессор, учёный секретарь Института культурологии НАИ Украины, г. Киев

ЭВОЛЮЦИОННЫЕ ТРАНСФОРМАЦИИ КУЛЬТУРОЛОГИИ

Рассматриваются сущность эволюционной трансформации культурологии на основе отражения мировоззрения человека в его реальном и ирреальном восприятии мира; концепция, согласно которой предельно широкая трактовка моделей культуры, картин мира исходит не только из человеческого знания, но и познавательного процесса в системе существующего мировоззрения и миропонимания.

Ключевые слова: эволюция, культурология, человек, картина мира.

S. M. Volkov, Doctor of Cultural Studies, Professor, Scientific Secretary, Institute of Cultural Studies of the NAA of Ukraine, Kyiv

EVOLUTIONARY TRANSFORMATIONS OF CULTUROLOGY

The essence of the evolutionary transformation of culturology is considered taking into account the reflection of worldview of the human in his real and unreal perception of the world. Extremely broad interpretation of pictures of the world comes out not only from the system of human knowledge, but also from a cognitive process in the system of the existing worldview and of understanding of the world.

Key words: evolution, culturology, human, picture of the world.

У науці про культуру затвердилися певні парадигми, концепції та підходи: еволюціоністська; плюралістична; концепція ігрової культури; ідеї, розвинені в межах структуралізму; матеріалістична теорія й ін. Їхній аналіз дозволяє виокремити основні властиві їм принципи положення. При цьому можна простежити, що в усій безлічі іноді протилежних ідей є щось спільне, зокрема те, що культура майже завжди розглядається в площині еволюції людства.

Те, що вже відомо про культуру, можна вважати знанням, але і воно не може бути істиною, оскільки протягом століть знання змінюється, еволюціонує та трансформується завдяки науковим дослідженням та бажанню людини пізнати оточуючий світ культури та своє місце в ньому. Таким чином, вплив культури на еволюцію людини — актуальна тема сучасних досліджень.

Мета статті — розглянути еволюційну трансформацію культурології, зважаючи на відображення світогляду людини в її реальному й ірреальному сприйнятті світу.

Культурологія — відносно молода галузь науки, що формується на межі соціально-наукового й гуманітарного знань. Як відомо, термін «культурологія» ввів до наукового обігу американський антрополог Л. Уайт (1900–1975). У своїх працях «Наука про культуру», «Концепція еволюції в культурній антропології. Антологія досліджень культури.» [8; 9] він визначив культурологію як самостійну науку в комплексі суспільних дисциплін, яка виокремилася з антропології. Водночас західне наукове співтовариство цей термін не прийняло, й нині такої наукової дисципліни з оформленою, структурованою системою знань і чітко вираженими дисциплінарними межами в Європі не існує. Культуру як феномен досліджують західні фахівці (залежно від того, про яку країну йдеться) в межах таких дисциплін, як соціальна й культурна антропологія, основою якої є емпіричний матеріал, а також соціологія, структурна лінгвістика, семіотика, психологія тощо.

Формування структури й різних напрямів сучасного культурологічного знання в Україні має особливість, що суттєво відрізняє цей процес від звичайної динаміки розвитку науки. При цьому предметну сферу культурології можна визначити, залежно від цілей культурологічного пізнання [6; 11].

До початку ХХІ ст. відбувалися певні зміни наукової парадигми, формується новий культурологічний категоріально-поняттєвий апарат, що створює умови для опанування нових підходів до дослідження еволюції культури. Культурологія, базуючись на досягненнях різних наук, створюючи інший рівень осмислення реальності, є науковою передумовою щодо пізнання світу в сцієнтичному ракурсі різноманіття світів, оскільки техногенна цивілізація створює дедалі жорсткіші умови виживання людства.

Проблемою аналізу процесів зміни й функціонування культури є виявлення внутрішнього змісту, структур інтеграції на символічному й концептуальному рівнях. Трансформація культури впливає на виявлення теоретичної структури її моделі. Модель еволюції

культури (далі — модель) — абстрактна ідеальна конструкція, що відбиває світогляд людини в її реальному й ірреальному сприйнятті світу. Модель є домінантною категорією, яка виконує функцію культурно-історичної універсалиї [3].

Модель, а також її компоненти (сфери культури, соціуму, політики тощо) розглядаються як відкриті системи, що саморозвиваються. Відкритість моделі означає, що в її межах існують корелятивні джерела і в кожній її точці тривають процеси обміну речовиною з навколишнім середовищем. Іншою умовою здатності системи до саморозвитку є співіснування й протидія двох протилежних констант — начал, тенденцій — створення всередині системи певних структур, неоднорідностей та їх розсіювання. У разі оптимального співвідношення в системі цих двох начал кожне виконує певну функцію: перше створює різні структури, друге немовби «відтинає зайві», тобто руйнує, розмиває ті з них, які виявляються нежиттєздатними. Так, усередині систем, здатних до самоорганізації, в процесі саморозвитку виникають найпростіші одиниці (структури, неоднорідності), і, на думку зарубіжних фахівців у галузі синергетики, локальні взаємодії між ними й визначають поведінку системи, що самоорганізується [5].

Головна проблема вивчення моделі полягає в тому, що, незважаючи на широке використання в теоретичному й практичному контекстах, це поняття донині не має чіткого визначення. У гуманітарних науках воно не набуло широкого застосування, що зумовило необхідність звернення до теоретичних розробок технічних і природничих наук. Незважаючи на те, що метод моделювання недостатньо розглядався в культурології, деякі аспекти моделювання відображені в працях вітчизняних і зарубіжних дослідників [2]. Науковці виявили різні аспекти істинності методів моделювання в процесі пізнання, акцентуючи на формуванні моделі світу.

Так, у процесі пізнання людина створює власну модель світу, де картини відображають різні форми буття: природну, соціальну, культурну, політичну тощо. Механізм трансформації полягає в підтримці внутрішньої узгодженості й функціональної зручності. Ієрархія структури суб'єктивного досвіду людини — це результат узагальнення знань про себе та навколишній світ, що відображається в логічних рівнях. Рівень системи або підсистеми залежить від взаємодії з реальною дійсністю.

Немало дослідників розглядають картину світу як скорочене й спрощене відображення всіх уявлень про світ у межах певної культурної традиції. Існують такі її типи: міфологічна, філософська,

релігійна, наукова тощо. Картина світу є складовою моделі світу, відбиттям різних граней реального буття, де духовне втілюється в матеріальному й навпаки. Модель світу складається з картин світу, які необхідні людині для визначення свого місця у світі та свідомого долучення до реального існування.

Наприклад, культурно-історичну обмеженість картини світу М. Хайдеггер убачає, насамперед, у тому, що суще, представлене як картина, предметно протиставлене людині й перебуває в її розпорядженні. Він не погоджується з доцільністю використання терміна «картина світу» стосовно інших культурних епох, крім сучасної «новевропейської» культури. Такі характеристики картини світу, як представленість і системність, він пов'язує зі сформованим у Новий час антропоцентристським поглядом на світ: «... світ став картиною, коли людина як суб'єкт підняла власне життя до командного положення загальної точки відліку» [10].

Історія дослідження поняття «картина світу» пов'язана з осмисленням «фізичної картини світу» і її соціально-філософської, культурної зміни. Праці М. Коперника, Д. Бруно, К. Кеплера, І. Ньютона сформулювали класичну парадигму, цілісність бачення світу. На основі цього дослідники визначають наукову картину світу, філософську картину світу, картину світу «світ у людині», картину світу «світ у Богові». Крім цього, виокремлюють фізичні картини світу: загальна фізична картина світу, механічна, електродинамічна, квантово-релятивістська, квантово-польова, вакуумна картини світу тощо.

У науці й різних практиках ХХ ст. склалися передумови перегляду картини світу як у природничо-наукових дисциплінах, так і на загальнішому рівні. Важливу роль у цьому відіграють теорія відносності, квантова фізика, кібернетика, синергетика й теорія самоорганізації, які своїми відкриттями вказували на єдність і цілісність світу, його часовий, еволюційний характер, пов'язаність та взаємозалежність різних структур.

У процесі історичної еволюції відбувся перехід від міфологічної до теологічної, а потім, до механістичної картини світу, що пов'язано зі зміною типів культур. Наприклад, з руйнуванням феодального суспільства й становленням буржуазного зазнавав певних змін світогляд людей, що, у свою чергу, потребувало усвідомлення суспільством пріоритету цінностей самостійності й активності людської дії, нової (індивідуалістичної, протестантської) етики, пошуків індивідуальних шляхів до істини, без чого, власне, не був би можливим розвиток науки.

З прогресом науки відбувся поділ «двох культур» — природничо-наукової і гуманітарної, індивідуалістичне начало конфліктувало із суспільним, загальнолюдським, що зумовило поділ єдності знання й формування безлічі картин світу. По суті, світогляд людини став багаторівневим, а рівні знання сприяли розвиткові різних природничо-наукових та суспільно-наукових концепцій.

Власне, поняття «картина світу» виникло наприкінці XIX — початку XX ст. в працях німецьких філософів В. Дільтея, О. Шпенглера, М. Хайдеггера. У XX ст. нова парадигма мислення зумовила нові підходи до створення картини світу. Розвідки А. Пуанкаре, А. Ейнштейна, Н. Бора, М. Планка створили нове філософське й наукове вчення про простір і час. Вирішення проблеми світобудови стало інтегральним завданням, що стосується функцій культури загалом. А. Ейнштейн стверджував: «... у процесі пізнання дійсності людина прагне створити просту і зрозумілу картину світу для того, щоб замінити цю дійсність створеною картиною» [12].

Зазначимо, що гранично ємне трактування картин світу ґрунтується не тільки на людському знанні, але й на пізнавальному процесі в системі існуючого світогляду й світорозуміння.

Водночас, такі компоненти людського знання, як релігія, міф і магія, формують свої специфічні картини світу — релігійні, міфологічні й містичні. Релігійні картини світу є полярними протилежностями науковій картині, а міфологічні й містичні — паралельними й комплементарними природничо-науковим, філософським і космологічним картинам світу. Очевидно, що тільки єдність усіх картин світу дозволить отримати цілісне уявлення про нього. Тому закономірно, що нині в суспільстві зростає зацікавленість міфологічними і містичними знаннями прадавніх народів, зокрема — найбагатшого досвіду пізнання світу у філософських ученнях Давнього Сходу.

Ю.М. Лотман у працях, присвячених культурологічним проблемам, також використовує поняття картини світу [5]. На його думку, картина світу або «текст культури» являє собою найабстрактнішу модель дійсності з позиції певної культури. «Картина світу співвідносна всьому світові й, у принципі, містить у собі все» [4].

Поняття картини світу є необхідним у культурологічному пізнанні культурної реальності як минулого, так і сучасності, для прогнозування майбутнього.

Протягом історичного розвитку людство набуває досвіду змін якісної своєрідності різних варіацій картин світу в межах певних епох, на різних етапах розвитку економічних, соціально-політичних

і культурних аспектів, залежно від етнічних та національних пріоритетів. У духовній, ментальній сфері створюються «ідеологічні» підстави культур, тобто їхні образи й картини або модель світу. Унаслідок цього модель світу наявна в будь-якій культурі як ментальна підстава [1].

Різноманітність світів передбачає свободу поведінкового вибору особистості на основі реальних, сучасних тенденцій зміни картини світу. У сучасній культурі раціоналізм у «картині світу» домінує над духовною, сакральною складовою світогляду особистості. Культура має різні рівні сприйняття й відображення, поділяючи духовну й матеріальну сфери, а місце індивіда в соціокультурному просторі визначають обсяг та якість отриманої ним інформації.

Таким чином, процес еволюції культури не є спонтанним, а здійснюється в чітко визначеному напрямі, оскільки заданий фізичною системою виживання людини як біологічного виду та, зрештою, адаптацією до інших систем і видів діяльності — як матеріальної, так і духовної. Моделювання соціокультурної системи здійснюється через сукупність сприйнятих змістів, що надає можливості людині й суспільству органічно взаємодіяти з усіма системами розвитку: життєзабезпечення, матеріальною, духовною, соціальною, культурною, політичною та ін.

У культурі формується модель світу як цілісна система, де кожний елемент безпосередньо чи опосередковано пов'язаний з іншими. Ця система є узагальненою моделлю людського світу, яка передається в культурі й засвоюється індивідами в процесі соціалізації. Відповідно до моделі світу, що існує в культурі, здійснюються ті варіації діяльності й поведінки людей, які характерні для певної епохи соціального розвитку. Певна модель світу в її історично конкретному змісті може бути розглянута як підстава культури відповідної епохи. Вона відбиває світогляд певної епохи, визначаючи не тільки пояснення й розуміння, але й переживання людини та ставлення до існуючого світу.

У різноманітних типах культур, характерних для різних видів суспільства, що історично змінюють один одного, можна виявити як спільні інваріантні, так і особливі специфічні ознаки. У свідомості людини певної епохи вони поєднані в єдине ціле, оскільки свідомість у реальному її бутті — це не абстрактна свідомість узагалі, а індивідуальна та суспільна свідомість, яка набуває розвитку й має в кожен історичну епоху конкретний зміст.

Основним змістом людського знання про світ є культурний, історичний, соціальний досвід пізнання, відображений, відповідно,

природознавством, філософією й езотеричними науками, космологією [6]. Формами прояву цих знань є знання релігії, міфів і науки.

Культурологія надає можливості міждисциплінарного дослідження, в якому еволюція культури розглядається як цілісна система з динамічним циклом структурного функціонування. Під впливом різних факторів картини набувають на різних етапах нового змісту й сенсу, складаються в певну конструкцію, каркас якої, власне, і є моделлю світу.

Еволюція культурологічної думки свідчить, що її пріоритети змінюються в аспекті визначення специфіки функціонування різних елементів моделі культури, які є результатом трансляції картини світу від покоління до покоління. Трансформація культурології може розкриватися за допомогою теоретичного аналізу й емпіричного узагальнення, соціологічних, історичних, етнографічних та інших методів дослідження.

Долучення всіх елементів культури до системи, що самоорганізується, є перспективним об'єктом культурологічного аналізу, подальше дослідження якого сприятиме розкриттю сутнісних особливостей сучасного буття культури, зокрема взаємодії в ньому традиційного та інноваційного, стійкого й історично мінливого.

Список використаних джерел

1. Гачев Г. Д. Национальные образы мира. Евразия — космос кочевника, земледельца и горца / Г. Д. Гачев. — М. : Ин-т ДИДИК, 1999.
2. Головлев А. В. Модель в культурологии / А. В. Головлев // Модель в культурологии Сибири и Севера. — Екатеринбург : УрО РАН, 1992.
3. Дриккер А. С. Эволюция культуры: информационный отбор / А. С. Дриккер. — СПб., 2000.
4. Лотман Ю. М. О метаязыке типологических описаний культуры / Ю. М. Лотман // Учен. зап. Тарт. гос. ун-та. — 1969. — Вып. 236–IV. — С. 463–465.
5. Лотман Ю. М. Семиосфера: Культура и вызов. Внутри мыслящих миров: статьи, исследования, заметки / Ю. М. Лотман. — СПб. : Искусство, 2000.
6. Опанасюк О. П. Інтенціональність у просторі культури: мистецтвознавчий, культурологічний та філософський аспекти : монографія / О. П. Опанасюк. — Львів : Ліґа-Прес, 2013. — 448 с.
7. Пригожин И. Порядок из хаоса: новый диалог человека с природой : пер. с англ. / И. Пригожин, И. Стенгерс ; общ. ред. В. И. Аршинова, Ю. Л. Климонтовича и Ю. В. Сачкова. — М. : Прогресс, 1986. — 432 с.
8. Уайт Л. Наука о культуре / Л. Уайт // Антология исследований культуры. Интерпретации культуры. — М. ; СПб., 2006. — С. 19, 152, 165.

9. Уайт Л. Концепция эволюции в культурной антропологии. Антология исследований культуры. Том. 1. / Лесли Уайт. — СПб. : Университет. книга, 1997. — 630 с.
10. Хайдеггер М. Время картины мира / М. Хайдеггер // Время и бытие: статьи и выступления. — М., 1993. — С. 10.
11. Шейко В.М. Культурологія : навч. посіб. / В.М. Шейко, Ю.П. Богуцький, Е.В. Германова де Діас. — Київ : Знання, 2012. — 494 с.
12. Эйнштейн А. Собрание научных трудов / А. Эйнштейн. — М. : Наука, 1967. — Т. 2. — С. 138.

References

1. Gachev G.D. Natsionalnye obrazy mira. Evraziia — kosmos kochevnika, zemledeltsia i gortsa / G.D. Gachev. — M. : In-t DIDIK, 1999.
2. Golovliev A.V. Model v kulturologii / A.V. Golovliev // Model v kulturologii Sibiri i Severa. — Ekaterinburg : UrO RAN, 1992.
3. Drikker A.S. Evoliutsiia kultury: informatsionnyi otbor / A.S. Drikker. — SPb., 2000.
4. Lotman Yu. M. O metaiazyke tipologicheskikh opisaniia kultury / Yu. M. Lotman // Uchen. zap. Tart. gos. un-ta. — 1969. — Vyp. 236–IV. — S. 463–465.
5. Lotman Yu. M. Semiosfera: Kultura i vyzov. Vnutri mysliaishchykh mirov: statii, issledovaniia, zametki / Yu. M. Lotman. — SPb. : Iskusstvo, 2000.
6. Opanasiuk O.P. Intentsionalnist u prostori kultury: mystetstvovnavchyi, kulturolohichnyi ta filosofskyi aspekty : monohrafiia / O.P. Opanasiuk. — Lviv : Liha-Pres, 2013. — 448 s.
7. Prigozhin Y. Poriadok iz khaosa: novyi dialog cheloveka s prirodoi : per. s angl. / Y. Prigozhin, Y. Stengers ; obshch. red. V.Y. Arshynova, Yu. L. Klimontovicha i Yu. V. Sachkova. — M. : Progress, 1986. — 432 s.
8. White L. Nauka o kulture / L. White // Antologiiia issledovaniia kultury. Interpretatsii kultury. — M. ; SPb., 2006. — S. 19, 152, 165.
9. White L. Kontsepsiia evoliutsii v kulturnoi antropologii. Antologiiia issledovaniia kultury. T. 1. / Lesli White. — SPb. : Universitet. kniga, 1997. — 630 s.
10. Heidegger M. Vremia kartiny mira / M. Heidegger // Vremia i bytie : statii i vystupleniia. — M., 1993. — S. 10.
11. Sheiko V.M. Kulturolohiia : navch. posib. / V.M. Sheiko, Yu. P. Bohutskiy, E. V. Hermanova de Dias. — Kyiv : Znannia, 2012. — 494 s.
12. Einstein A. Sbranie nauchnykh trudov / A. Einstein. — M. : Nauka, 1967. — T. 2. — S. 138.

■ UDC 165.9:130.2

EVOLUTIONARY TRANSFORMATIONS OF CULTUROLOGY

Volkov S. M., Doctor of Cultural Studies, Professor, Scientific Secretary, Institute of Cultural Studies of the NAI of Ukraine, Kyiv

The aim of this paper is to explore scientific reflections in relation to the modern state of culturological idea, including its place in the Ukrainian culture.

Research methodology. By the retrospective review of development of culturological idea, the comparative analysis of the different scientific approaches to the study of culture as form of existence is done.

Results. The result of scientific research is an original view on the processes of evolutionary transformation of culturology, in particular in Ukraine and objectification of its place in interdisciplinary scientific discourse is established. Historical expediency of process of institutionalization of culturology in Ukraine as science that goes out of separate scientific direction is grounded and research at the level of intersubject generalizations is conducted.

It is shown that formation of structure and different directions of modern culturological knowledge in Ukraine has the feature that substantially distinguishes this process from the ordinary dynamics of development of the science. Attention is drawn to the fact that today culturology, at least in Ukraine, is in the state of incomplete definiteness, consequence of which is the difference in opinion of its theorists in relation to an object and methods of its research. The subject circle of culturology is often determined by Ukrainian scientists depending on the aims of culturological cognition.

The religious, mythological, mystic pictures of the world in Ukrainian culturology today come forward not only as diametrically oppositions to the scientific picture, and often as parallel and complimentary to the natural, philosophical and cosmological pictures of the world.

The special status is acquired by regional culturology, researching the specific displays of culture creation of different geographical, ethnic, administrative and other territories.

The specific of development of culturological idea in Ukraine is considered in using achievements of philosophy, philosophy of culture, history, aesthetics, sociology, study of art and other sciences, it forms interdisciplinary approach as the fundamental principle of culturological analysis.

Novelty. An attempt is made in this paper to show the ways of further prospects of development of culturology as interdisciplinary science. It is proved that by sending the existantional potential to create virtual universals of cultural model and complex picture of the world, culturology exposes its own potential of evolutionary prospect.

The practical significance. Ukrainian scientists may find the information in this article useful for the development of a new strategy.

Надійшла до редколегії 22.01.2015 р.